

Kass János kiállítása. Kass Galéria, 1992. Fotó: Enyedi Zoltán (MFM)

A Kass Galéria előtt Csizmazia Györggyel, 1998. szeptember 18.
Fotó: Nagy Ádám (MFM)

A Kass Galéria megnyitóján, 1985. 07. 26. Fotó: Nagy László (MFM)

Gál József

CSAK A MUNKÁVAL TUDJUK LÉTÜNKET IGAZOLNI...

INTERJÚ KASS JÁNOSSEL

A 20. század második felének legjelentősebb képzőművészei közé tartozik. 1927 karácsonyának másnapján született Szegeden. Szülei a Kass Szálló tulajdonosai voltak, amíg az 1930-as évek gazdasági válsága ki nem forgatta őket tulajdonukból. A szálloda számos művészember találkozóhelye volt, a város egyik kulturális központja. Gyermekkori élményei egyre fénylőbben ehhez a városhoz kötik, máig életének egyik legfontosabb városa Szeged. Az elemi iskolát már a fővárosban kezdte. A Werbőczy (ma Petőfi) gimnázium ugyancsak számos élménnyel gazdagította. Előbb az Iparművészeti, majd Képzőművészeti Főiskolán szerzett oklevelet. 1960-61-ben a lipcsei Grafikai és Könyvművészeti Főiskolán mélyítette el ismereteit. Kass elementáris tehetségét nem lanyhulól szorgalommal, és folytonosan gyarapodó műveltséggel egészítette ki. A képzőművészet számos ágában alkotott maradandót. 1979-ben írta önéletrajzában: „Elzúgtak az évek, évtizedek. Festettem porcelánt, öntöttem gipszet, faragtam követ, terveztem könyvet, tipográfát.” Ekkor már bizton kiegészíthette volna így: „terveztem bélyeget, készítettem plasztik fejeket, elmondtam gondolataimat a hivatásról, a világ dolgairól...” John Halással, azaz Halász Jánossal együtt – Európában elsőként – Londonban létrehozta az első komputerteknikával készült rajzfilmet, a Dilemmát, amelynek témája évtizedeken át foglalkoztatta: az emberi kultúra története, sorsa. Kiállításait ország-szerte és a határokon átlépve is láthatták/csodálhatták. Számos könyvillusztrációja – aligha kaphat ennél többet művész – az illusztrált művektől elválva ma már önálló életet él. A Kécszakállú herceg, Az ember tragédiája és a Hamlet tépelődő hősei, a Psalmus Hungaricus izgatott figurái még sokáig Kass János „nyelvén” szólnak meg. Szülővárosa díszpolgárát egyik tisztelője Szeged reneszánsz polihisztorának nevezte.

Az illusztrációról

– 23 évesen egy *Karinthy Ferenc–Benedek András-féle Noszty fiú átdolgozást, a következő évben Geréb László Búvár Kund című regényét illusztráltad, 1953-ban a Móricz művek értelmezését segítetted rajzaiddal. Hogyan kezdődött illusztrátori pályafutásod, hiszen az Iparművészeti Főiskola kerámia szakát végezted el, igaz, két évvel később (1951) a Képzőművészeti is diplomáztál.*

– A mi indulásunkat, a mi életünket akkoriban a háború után kialakult kegyetlen helyzet befolyásolta. Akik itthon maradtak, azoknak nem volt választásuk, még egérút sem látszott. ... Az itt élend-halnod kell törvénye szerint éltünk. Minden ennek volt alárendelve: legyen mit enni, legyen hol aludni. Az elemi létezés problémáival küszködtünk. A kerámiakészítés pedig akkoriban szóba sem jöhetett, hiszen nem voltak meg a feltételei. Nem volt agyag, máz, gyakran még elektromos áram sem. És nem volt piac! Németországban – ezt tudom – más volt a helyzet. A Rosenthal-féle porcelángyár a háború után élte másodvirágzását, mert a nagymama bombázások alatt elpusztult porcelán edényeit pótolni kellett. Tevan Andor a háború után került fel Békéscsabáról a Móra, akkori nevén az Ifjúsági Kiadóba. Megbízást adott a Don Quijote illusztrálására. A kötet nagy siker volt, 18 ezer példányban jelent meg. Ez meg Ferenczy Béni kezébe került, aki egy interjúban elmondta: itt van egy tehetséges fiatalember, akinek feladatot kell adni. Hát így történt.

Azzal természetesen tisztában vagyok, hogy a legjobb publikációs fórum még ma is, néhány évtizede pedig egyértelműen az illusztráció volt. A könyvet elolvasás után nem dobjuk ki, eltesszük, mások is elolvassák. A hetvenes években pedig – ez a már szinte elképzelhetetlen – több ezres példányszám-ban jelentek meg a könyvek. A *Tanár úr kéretem,*

ha jól emlékszem több mint tízszer adták ki, minden alkalommal több ezer példányban. Egy kiállítást pedig – ha sikere van – legfeljebb 1-2 ezer ember lát. Kivételt képeznek természetesen a Szépművészeti Múzeum és a Nemzeti Galéria közelmúltban rendezett különleges kiállításai. Valóban sokat illusztráltam, így ez volt jobban szem előtt. De csináltam performance-okat, terveztem bélyeget, könyvet, könyvborítót, szobrokat. Elkészítettem Kovács Margitnak, Zelk Zoltánnak, és Juhász Ferenc első feleségének, Erzsikének a síremlékét. *Fejek* címmel egy műanyag fejekből álló sorozatot készítettem, amelyeket első ízben Szombathelyen, a Savaria Múzeumban mutathattam be, Hajnal Gabriella kárpitjaival együtt. Máig hálás vagyok Szentléleky Tihámér akkori múzeumigazgatónak, és a kultúrát pártoló Gonda György tanácselnöknek, akik támogatták ezt a Budapesten akkor „nemszeretem” kiállítást. Sokan írtak a fejekre, Örkény István, Karinthy Ferenc és mások. Juhász Ferenc *Mi van a fejben* c. versével beborított egy ilyen fejet, és Somlyó György is írt verset *Fej – Mese* Kass János szobrára írva címmel. Ezt a közhelyet vállalom is, hiszen létünk nem más, mint közhelyek sorozata. Közhely a születés, a halál és, sajnos, közhely a napjaink is átható gyűlölet. Életünk ezeknek a közhelyeknek a története. 2006 októberében Szegeden, a Kass Galériában, újra csak alkalmaztam a közhelyeket. Az '56-os gyászt is fehér fejekkel, utcaövekkel, gyertyákkal jelenítettem meg.

– *Mi az illusztráció? Erről 1988-ban írtál néhány oldalt Gondolatok a könyvillusztrációról címmel, amely azóta többször is megjelent. Ebben több oldalról – néhány művészettörténeti adalék révén is – értelmezed, nem is annyira a fogalmat, sokkal inkább a célját. Írásodban az emberiség történetét végigkísérő illusztrációt a korról való híradásnak nevezed. Hiszen Rembrandt és Chagall is illusztrálta a Bibliát. Miért készítünk újabb és újabb rajzokat? – kérdezed. Miért kell újabb Tragédia-illusztráció Zichy Mihály után? Miért firkálnak a gyerekek minden lehetséges helyre? Mi ad értelmet telerajzolnifesteni a fehér lapokat, majd kinyomtatni száz vagy sok száz példányban? – sorjázod magadnak a kérdéseket. Húsz év után mi a válaszod?*

– Ugyanaz, mint akkor. Az egyik lehetséges válasz: a sokszínű természet is önmagát reprodukálja saját jövőéért. Úgy látom, hogy a lét gazdagsága teszi elviselhetővé a létet.

– *Axiómaszerűen hogyan határoznád meg az illusztráció fogalmát?*

– Egyenrangú társa a szövegnek, egyenrangú társa az olvasónak is, mert nem terheli, hanem segíti a megértésben. De a funkcióját is nézni kell. Más a szerepe a szakkönyvekben (Kopp Mária a közelmúltban válogatott a rajzaimból egy orvosi pszichológia tankönyvhöz). Más a Weöres-féle kutyatár-szerű gyermekversek esetében, és ismét más a tankönyvekben. Az elmúlt években készítettem a szegedi Mozaik kiadónak olvasókönyveket az általános iskola első három osztálya számára. Ezekben helyenként a játékossághoz igazodtam, helyenként direkt rajzokat kellett csinálni: egy tárgyat, egy növényt, vagy az aradi vértanúk arcképét nem változtathattam meg, mert az félrevezető volna.

– *Hogyan kezdesz hozzá egy könyv illusztrálásához? Van-e valamilyen technológiai rended?*

– A legfontosabb: elolvasni a kéziratot, jól elolvasni, néha többször is. Át is kell élni. Ha az átélés élménye elmarad, akkor reménytelen jót készíteni. Én olvasás közben a situációt látom három dimenzióban. Móricz Bethlen Gáboráról olvasva látom a kőfalat, a berendezést, az ételeket felszolgáló, fehér fejkendős asszonyokat. Időnként az emlékeim is meghatározóak. Móricznál maradvá a Rokonok egyik nőalakjának unokanővérem testét-lelkét kölcsönöztem.

– *Közel 400 olyan könyv jelent meg – némelyik többször is –, amelyekben több-kevesebb rajzzal segítted a megértést. Ebben a számban nincsenek a könyvborítói, amelyek felkeltik az érdeklődést az olvasóban, és nincsenek benne az általad tervezett, tárgyiasult elismeréssel jutalmazott könyvereid sem. Kivel nem találkozta, és kivel szerettél volna találkozni munka közben az élő magyar irodalom szereplői közül?*

– Kormos Pistával, aki időnek előtte elment.

– *Úgy tudom, Weöressel sem.*

– Dehogynem. A Brueghel Gyermekjátékok c. képe alapján készült leporellót együtt csináltuk. Személyesen is többször találkoztam vele, amikor az Új

Kass János: Nagy László-fej

Kass János: Fej

Kiállítás a Kass Galériában az 1956-os forradalom évfordulóján, 2006. november 4.

A kékszakállú herceg vára, 1970

Írás művészeti szerkesztője voltam (1968–1973). Ő sok nyelvből fordított, magyarított, kép- és betűverseket, irkafirkákat alkotott. Ezek megformálásában segítettem neki. Egy részük talán meg sem jelent, lehet, hogy kallódnak valahol.

– *A világirodalomból kivel találkoztál volna szívesen?*

– Cervantesszel. Don Quijote-jának, az általa képviselt spanyol kultúrának olyan intenzív kisugárzása van, mint az atomenergiának. Állandóan pulzáló intellektualitás, amely máig is dolgozik benne, Don Quijote kalandjainak a tanulsága olyan mély, mint a Biblia könyveinek a tanulsága.

– *Mióta foglalkoztat a Biblia világa, amelyről készült egy nagyszerű rézkarc-sorozatod is? Volt-e valami konkrét esemény, amely a Bibliában való elmélyedésre ösztönzött?*

– 1966-ban adta ki a Magvető Madách Mózesét, amelyhez illusztrációkat készítettem. A Mózes készített arra, hogy az Ószövetséggel az általános műveltséghez tartozó ismereteken túl is foglalkozzam. De hát a Biblia minden felelősen gondolkodó embert foglalkoztat... vagy kellene, hogy foglalkoztasson.

A Biblia minden törvénye évezredes emberi tapasztalatok non plusz ultrája, a tízparancsolat pedig az emberiség közös történetének tíz, felszólító módban, egyszerűen megfogalmazott, letisztult parancsolata. Ezek nem ismerete, nem ritkán tudatos semmibe vétele idézte és idézi elő ma is az emberiség minden kínját. Ott van a Ne ölj! parancsa. Betartják? Ma is ugyanúgy, mint az évezredek során mindig, emberek ölnek ember milliókat. Mi jogn fosztanak meg hatalmon levők, vagy erősebbek másokat az életüktől? Hiszen minden halál újabb halált szül, arról nem is beszélve, hogy a hétpróbás gazembereknek a halál nem igazi büntetés.

– *1986-ban jelent meg egy mappád Képek az Ótestamentumból címmel. Nagy siker volt, akár csak 20 évvel korábban – az azóta több alkalommal, különböző formátumban, Magyarország határain túl is – kiadott Az ember tragédiája.*

– A Tragédia illusztrálásakor is nyíltan saját koromról beszéltem, a XX. század második felének pragmatikus világáról. Fel is tették nekem a kérdést, miért az ürre, a falanszterre helyeztem a hangsúlyt, áttörve

Madách Imre: *Mózes*, 1966-67

a hagyományos felfogás korlátait. A Tragédia nyersanyag, amelyben minden kor emberének a tragédiája visszatükröződik. Ma olyan ismereteink vannak, amelyekről Madách még nem tudhatott. A relativitás-elmélet korszakában a technikai és szellemi eredmények jegyeinek megfogalmazására, melyeknek tudatlanságból fakadó, gondatlan kezelése okozhatja a ma emberének életében a legnagyobb katasztrófát.

A madáchi lángoló alkotóerő további művekre is ösztönzött. Madách és a Tragédia ihlette 1980-ban a *Dilemma* című animációs filmemet, amely az első komputerrel készült rajzfilm volt Európában. Ekkor is Madách látomása munkált bennem. A filmmel áttekinttem az emberiség történetét, a XX. században rá váró sorsáig.

– *A maradandó alkotások közé tartozik a Hamlet is.*
– Ha azt mondtam, hogy a Tragédia nyersanyag, amelyben minden kor emberének a tragédiája tükröződik vissza, akkor a Hamletre sem mondhatok mást. Nagyon sokat kínlódtam vele. A technikán túl is szinte Canossa-járas volt nekem ez a dráma. Többször is vissza akartam adni a Helikonnak, de volt türelmük

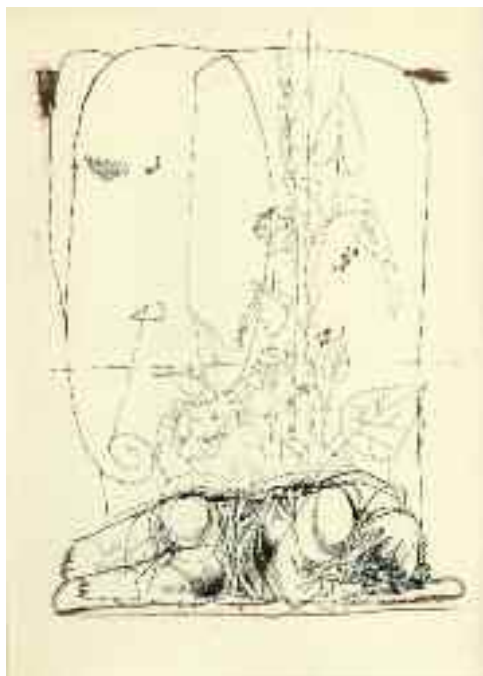
kívárni, ahogy most is kívárt többször is a szegedi Mozai kiadó, amely számára tankönyveket illusztráltam. Úgy haladtam, mint a bányász, rétegről rétegre. Nekem is alá kellett dúcolnom időnként a vájatot, hogy rám ne omoljon a föld. Így kerestem azt a belső fényű, nemes anyagot, amit Shakespeare megírt. Nagyon mélyen érintett ez a dráma is. Shakespeare ugyanolyan modern, mint a Biblia, a görög drámák, vagy Madách Tragédiája. Örök érvényűen, mélyen fogalmazza meg minden tisztességes, nemes emberi jellem kételyeit, a kérdéseket és a válaszokat is.

A zene vonzásában

– *A Biblia, a Tragédia, a Hamlet mellett legismertebb illusztrációid közé tartoznak a zeneművek illusztrációi. Az agitatíván drámai erejű Psalmus Hungaricus, a derűsen elbűvölő Hány vagy A Kékszakállú herceg vára. Ezek is az önálló életet élő alkotásaid közé emelkedtek. A Kékszakállú Hercege és Juditja a Kass János-i életmű emblematikus figurájává érett. Nem nehéz feltételezni, hogy az illusztráláson túl is sok közöd volt és van a zenéhez.*

Psalmus Hungaricus, 1976

– Életünk sokszínűségét, a változatosságot, a gondolatcsere impulzusainak egyikét a műveltség, a művészet, a muzsika adja. Történelmünk során gyakran segített a művészet – és a zene is – az emberek számára érthetővé, talán inkább élhetővé tenni a velünk történeteket. A zene az emberi élet vitaminja, akiknek a zene öröme nem adatott meg, talán egy kicsit a színvakság börtönében szenved. A zene az én életemet is végigkísérte. Elemistaként – szopránként – és gimnazistaként is tagja voltam a Bárdos Lajos vezette iskolai kórusnak. A *Forr a világ bús tengerét* nem lehet elfelejteni. Tagja voltam annak a kórusnak, amely az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus alkalmával a Hősök terén énekelt. Felejthetetlen, föl-emelő érzés egy ilyen hatalmas kórusban énekelni. A klasszikus zenével kapcsolatban van egy ifjúkori emlékem, 1944-ben vagy 45-ben történt. Még javában lóttak, bombázták Budapestet. Fölmentem Pukánszky professzorék budai lakásába. Pukánszky Béla a debreceni egyetem német tanszékének volt a professzora, a fiával együtt jártam gimnáziumba. A lakásból jó lehetett látni, hogy hogyan lövik a budai Várat, és közben gramofonról szólt az egyik Brandenburgi koncert, és valahogyan azt reméltük, hogy mi nem kapunk aknákat. Akkor meg is úsztuk Később, amikor Lipcsében tanultam, gyakran hallgattam Bachot a Tamás templomban. Kodály Zoltánnal is találkoztam, de sajnos, sem a Hány Jánoshoz, sem a Psalmushoz készült műveimet nem láthatta, mert 1967-en meghalt, ezek pedig a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján születtek. Jártam a Köröndön levő lakásában. Kodálynak megfellebbezhetetlen tekintélye volt. Nemzetközileg is nagyra becsült művészeink közül egyedül ő maradt itt a háború után, és így bizony előfordulhatott, hogy még Rákosi is megleckéztette. Van egy hétköznapibb emlékem is Kodályról. Az 1950-es években Tihanyban pihent. Emlékszem, hogy egy „milleniumi stílusú” fürdőnadrágban, első feleségével, Emma asszonnal kézen fogva sétáltak a térdig érő vízben. A mai zeneszerzők közül elsősorban Kurtág Györggyel voltam jó barátságban. Két művéhez is készítettem rajzokat. Szó volt arról, hogy elkészítjük a Kékszakállú rajzfilm változatát. Ebből részemről két percnyi anyag el is készült, azután elsodorta az élet...

– *Hogyan találkozta a Kékszakállúval?*
 – A Helikon Kiadó kért fel Balázs Béla költeménye illusztrálására. Gondolkodtam, hogyan tudnám a legjobban megcsinálni, amíg rájöttem, hogy a kék-vörös-fekete-arany színvilág a megoldás. A domináns a kék és a vörös kontrasztja. A történet nagyon egyszerű, ősi történet. Nő és a férfi párharca, akiknek csak a harci eszközei változnak, a „cél” valójában nem más, mint a nő kínozza a férfit, a férfit a nőt. Örökké ölik egymást. A Kékszakállú a két nem közötti feszültség története, megjelenési formája.

– *Mit mond neked a Psalmus?*

– A Psalmus az én személyes sorsom, mindnyájunk sorsa. Ez a XVII. századi Vég Mihály zsolnár sajos ma is aktuális. 1923-ban mutatták be Kodály művét, Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 50. évfordulója alkalmából. Az emberek mögött ott volt az első világháború szörnyősége, Trianon, a magyar történelem 1000 évének az összeomlása, s a belőle fakadó teljes csömör. Gyűlölik, bepanaszolják egymást az emberek, barát fordul szembe baráttal, és ellenségekké válnak, a pusztába kell elbujdosniuk. Ma is olyasmi zajlik körülöttünk, amivel nem érthetünk egyet, amit nem vállalhatunk. Nem fogadhatjuk el azt a romboló hangot, amely körülvesz bennünket. A Psalmus éget, belénk égeti üzenetét, s mi nem tanulunk belőle. Minden generáció ugyanazt éli át, s mégsem tanul belőle.

– *Mindkét mű drámai, amint mondod, mindnyájunk drámáiról van szó. Gondolom saját életeredből sem maradtak ki a drámák.*

– Gyermekkoromtól kezdődően kísértenek: háború, halál, kiszolgáltatottság, éhezés.

– *A műalkotások a katarzissal oldják a feszültséget. Te hogyan tudta mindezt elviselni?*

– Nem engedheti meg az ember, hogy megzavarodjon, pedig sokszor közel álltam hozzá, mindig mások miatt, a másikért való rettegés, a kiszolgáltatottság miatt. Az abszurd helyzeten, a karkai lidércnyomáson nem segíthet senki, azt magadnak kell elviselni. Ki kellett alakítani az embernek egy belső ellenállást. Csak az első ütés a fájdalmas, a többi már kevésbé fáj. A megalázottságot volt nehezebb elviselni.

Kass János kiállítása
– bélyegterveivel.
Lippai Pál polgármester
– bélyeggyűjtő,
Tandi Lajos, Kass János.
Kass Galéria, 1992.
Fotó: Enyedi Zoltán (MFM)

Bélyegkiállítás
a Kass Galériában,
2007. október 4.
Fotó: Veréb Simon

Kass otthon,
a Hankóczy úti lakás teraszán

– Az illusztráció azt jelenti, hogy kénytelen voltál sokat olvasni. Kényszerűség ez vagy szükséglet? Mit jelent számodra az irodalom?

– A nyelv és az irodalom. Nem győzőm csodálni anyanyelvem szépségét, gazdagságát. Ezzel tudom magyarázni, hogy itt maradtam ebben az országban. Melyik nyelven tudnak Weöres-féle verseket írni az őszi éjjel izzó galagonyáról, és Bóbita ködfalú várától? Azt hiszem, nincs olyan bonyolult gondolat, amelynek a megfelelő szavai ne lennének meg a szókészletünkben. Sohasem éreztem kényszerűségnek az olvasást, ezt igazolja, hogy nagyon korán kezdtem olvasni. Gyerekkorom legkedvesebb könyvei Móra írásai voltak. Szinte mindennapos vendég volt nálunk a Kass Szállóban. Gyakran megfordult ott Móricz is. Juhász Gyula gyakran kísérté anyámat sétáin. De nemcsak a családi kör, az otthon, de későbbi budai lakhelyem a Logodi utcában is irodalmi sziget volt. Arrafelé lakott Babits, Kosztolányi, Márai. Szabó Lőrinc fiával egy iskolába jártunk. Lőrinc – emlékszem – mindig gyalogosan járt az Attila utcában, szinte ma is látom. Tíz évesen tudtam, ki Márai. Látszott rajta, hogy előkelő ember, nyersselyem öltönyben, panamakalapban járt. Az irodalom természetesen ma is nagyon fontos. Novemberben részt vettem a debreceni irodalmi napokon. Nem kötelező feladatként, hanem érdeklődő partnereként voltam ott jelen. Figyeltem az előadásokat, sokat jegyzeteltem. Különösen tetszett Vasy Géza igen érdekes előadása az 1956-ban az irodalmi lapokban leközölt versekről. Több íróval ma is tartom a kapcsolatot. A fiatalokat már kevésbé ismerem, de megpróbálok rájuk is odafigyelni. A debreceniek közül jól ismerem és becsülöm Aczél Gézát, az Alföld főszerkesztőjét, és Bálint Pétert, aki az irodalmi napok alkalmából kapott Alföld-díjat. Olvastam kéziratban levő új kötetét, nagyon jónak tartom. Mindkettőjük könyveit illusztráltam is. Kapcsolatban vagyok a Tiszatájjal, jó barátja vagyok a főszerkesztőnek, Olasz Sándornak és Ilia Mihálynak. Kapcsolatom van a Híd-dal is.

A közelmúltban elhunyt két barátom, Faludy György és Határ Győző, őket is illusztráltam. Határ Győző Golgheloghi című kötetét háromszor is olvastam,

mielőtt illusztrálni kezdtem. A Határ Győző-i bonyolult jelképrendszer a többszöri olvasásra készítetett.

Bélyegvilág

– Munkásságodban fontos szerepet kapott a bélyeg is. Az első kettőt 1973-ban tervezted, amelyek Madáchot és az 500 éves magyar könyvnyomtatást ünnepelték. Azóta közel száz ilyen „mini-grafika” került ki a kezed közül. Legutóbb idehaza Balassi Bálint, Bajza József és Segner János András portréi, a Marshall-szigeteken pedig Andersen meséit megidéző bélyegek. Érdekes, hogy más műveid között nagyon kevés a portré, a bélyegeid zöme viszont arckép. Bélyegre „vittél” írókat (Babits Mihály, Berzsenyi Dániel, J. W. Goethe, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Vajda János, Vörösmarty Mihály), tudósokat (Isaac Newton, Szilárd Leó, Jendrassik György, Széchenyi Zsigmond, az orvostudomány nagyjai) képzőművészeket (Ferenczy Béni, Pór Bertalan, Uitz Béla), zeneszerzőket (Bartók Béla, W.A. Mozart), színészeket (Blaha Lujza, Jászai Mari), és filmeseket (John Halas, Cukor György). A felsorolt nevek jelzik, hogy jobbra olyan személyiségek bélyegképét tervezted meg, akiket a közönség többé-kevésbé ismer, legalább is hallott róluk. A bélyegeken való életre keltésük a Magyar Posta tisztelgése a kultúra, a tudomány és emlékezetes események előtt. Dicséretes ismeretterjesztés ez.

Mennyire ad szabad kezét a Posta egy-egy bélyeg megtervezésében?

– A Postának természetesen minden bélyeggel kapcsolatban vannak kívánalmai, de ez nem vonatkozik a megjelenítés hogyanjára. Abban minden tervező szabad kezét kap, és én is igyekszem az általam legjobbnak tartott elképzelést megvalósítani. Ennek többféle útja lehet. Alkalmanként „hozott anyagból” dolgozom. Babitsot, Juhász Gyulát Rippl-Rónai festményeinek a felhasználásával mutattam be. Máskor egy-egy képzőművész saját alkotását formálom át a bélyeg nyelvére. Leggyakrabban persze a saját elképzeléseimet valósítom meg.

– Ilyen elképzelésből született a Kaffka Margitot ábrázoló bélyeg?

– Kaffka Margit nem tartozott a szép nők közé. Jelentős író volt azonban, és egyben a női egyenjogúság harcosa is. Kissé idealizált portréval kívántam tisztelni az írónő előtt. Tudatosan szépítettem meg, és ebben segített a szecesszió díszletvilága is. Ezt a jól sikerült bélyegeim között tartom számon.

– *Mozart?*

– Ez viszont nem igazán sikerült. Elégedetlen vagyok vele. Amikor ez készült (1991), az egész világ a zeneköltőt ünnepelte, s bármennyire is el akartam kerülni a bonbonos dobozok Mozart figurái elől, nem sikerült, és a bélyeg nagyon konvencionális lett.

– *Bartók?*

– Ez a bélyeg egy kissé a bürokrácia áldozata lett. Valaki túl nagy méretűnek találta az eredetit, ezért végül is össze kellett préselnem. De jó szívvel csináltam, szerettem ezt a munkát. Ferenczy Béni Bartók-rajzát vettem alapul.

– *Az orvosportrék?*

– Ez különleges szerelem volt, nagy élvezettel csináltam. Az orvosportrék először nagyobb méretben készültek, azokat ajánlottam fel a Postának. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor én ajánlottam témát. A sorozat nemzetközi sikert is aratott. Érdekesség, hogy az a grafikusokat, nyomdászokat, kiadókat tömörítő londoni klub, a Double Crown Club, amely tagjává választott, abban az épületben székel, ahol William Harvey, a vérkeringés felfedezője dolgozott (Harvey is szerepel az orvosportré sorozatban). Harvey rézmetszetű arcképe lett egy 1999-es Budapesten tartott nemzetközi kardiológiai kongresszus emblémája is.

– *Cukor György?*

– Ezt is jókedvemben csináltam, szinte egyszuszra. Hajnali négykor kezdtem, és kilencre már készen is voltam az egyetlen filmszalagból kialakított portréval.

– *Mesesorozatod nem tartozik a portrés bélyegekhez, mégis a kedvenceid közé sorolod.*

– Igen. 1979-ben, a sorozat a Nemzetközi Gyermekév alkalmából készült, s nemrég újra kiadták a Marshall-szigeteken Örülök, hogy friss, nem járt el felette az idő.

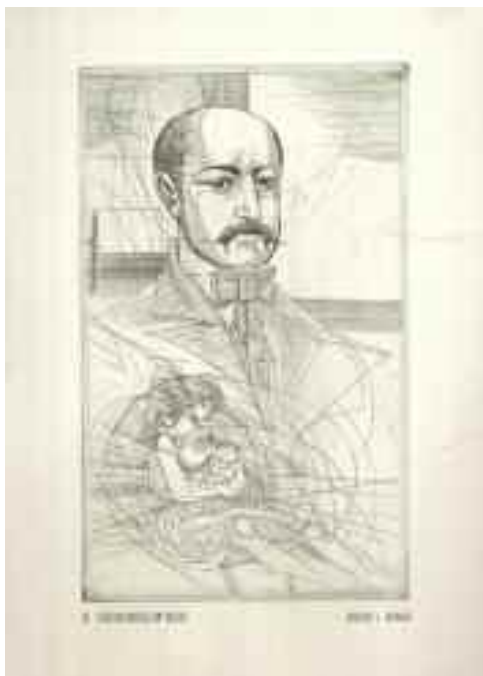
– *És a bélyegek felett általában nem járt el?*

– Nem tudjuk. Tény, hogy az elektronikus híradással egyre fogy a postán küldött levelek száma. A különböző cégek is alig használnak már bélyeget. A postáskisasszony is szinte csak kérésre ragaszt bélyeget a leveleimre. A levél nekem ma is az intimitások fontos közvetítője, bár a borítékba zárt, bélyeggel díszített levél egyre ritkább, pedig a bélyeg hozzátartozik egy magára adó országhoz képehez.

A fotós

– *A Kass János-i életmű egyik szelete a fotózás is, a fotókiállítások rendezése. Miért volt fontos a fényképezés?*

– A háború után nagy nehezen sikerült egy kis Retina gépet venni, amivel amatőr módon elkezdtem fotózni. Később ez egyre tudatosabb lett, amire hozzájárultak fotós barátaim: Escher Károly, Koffán Károly, Gink Károly, a Reismann testvérek, Sándor Zsuzsa, a nagyszerű természetfotós Vajda Ernő. Nekik gyakran megrendeztem a kiállításait is. Escher! Még a hatvanas évek elején találkoztam vele a Móra Kiadóban, amelynek az irodái a New York palotában voltak. A kapualjban ott állt Escher, hosszú kabátban, elkeseredetten, és én akkor borzasztóan öregnek láttam. Lehetett már 60 éves is... Arra panaszkodott, hogy neki már többé nem lesz kiállítása. Azt mondta: engem a múlt emberének tartanak. Én úgy tudtam, hogy nem egészen volt így, hiszen Mihályfi Ernő, és később Boldizsár Iván is tartotta fölé a védő ernyőt, de hát ő így élte meg. Én akkor azt feleltem neki: lesz neked kiállításod, megpróbálok megrendezni. Föl is mentem Pogány Ö. Gáborhoz, a Nemzeti Galéria akkori igazgatójához, aki bizony nem fogadott. Később, a titkárnő segítségével a találkozó mégis létrejött. Azt hitte, magamnak akarok kiállítást rendezni. Amikor kiderült, hogy Eschernek, rögtön följánlotta a Nemzeti Galéria dísztermét. (a Galéria akkor a mai Néprajzi Múzeum helyén volt). Megelégedtem volna az előcsarnokkal is, ő azonban erősködött a díszterm mellett, így ott rendeztük meg a kiállítást. Escher 70. születésnapjára rendeztem egy bemutatót, amelynek érdekessége volt, hogy sok képét felnagyítottam. Például a Csodálatos Mandarin Lányát táncoló Lakatos Gabriellát ábrázoló fotót életnagyi-

Kass János: Orvosportrék (Semmelweis, Hippocrates, Paracelsus, Avicenna), 1980

Trogmayer Ottóval és Faludy Györggyel a Kass Galériában, 1989. április 12. Fotó: Nagy László (MFM)

Buday György kiállításának megnyitása. Balról: Trogmayer Ottó, Buday Margit, Kass János, Lengyel András, elől Kalmár László unokája. Szeged, MFM, 1982. április 8. Fotó: Dömötör Mihály (MFM)

ságúnál nagyobbra. Escher képei kívül még tíz nagyszerű fotográfusnak rendeztem meg a kiállítását. Valamennyi nagy siker volt. Akkoriban ilyesmit nem lehetett látni Magyarországon, mert a fotográfát nem tartották művészetnek. Engem pedig megtiszteltek a fotósok, bevásárltak a szövetségükbe, látva, hogy tudnak velem valamit kezdeni. Én is sokat fotóztam, kellett a munkámhoz, sok mindent szükséges volt dokumentálni. Volt egy szürke korszakom, amikor a mások és a saját fotóim inspiráltak. Az említett ózdkodás után a fotó hirtelen szalonképes műfaj lett, szinte kötelezővé vált a fotózás. Fotós barátaim gyakran vendégeskedtek nálunk. Egyszer Reismann János elhozta a híres francia fotóst, Henri Cartier-Bressont, aki a feleségemről és rólam is készített portrét. Én is sok érdekes embert fotóztam. Kassákat, Huszárikot, Lukács Györgyöt, Marguerite Yourcenart. Hatalmas anyag gyűlt össze, amelyet jó lenne egyszer rendezni. Hogyan fotóztam Lukácsot? Ez is a hatvanas évek elején történt. Egy angol barátom megkért, hogy segítsék két londoni fiatalembernek. Három kívánságuk volt, mint a mesében: találkozni Lukács Györggyel, megnézni egy Jancsó filmet és látni a magyar pusztát. Mindhárom teljesült. Almási Miklós, Lukács tanítványa segítségével eljutottunk Lukácshoz. Emlékszem, vasárnap 11 órára várt bennünket. Kezében az elmaradhatatlan szivarral fogadott, s a két fiatalemberrel másfél órán át vicceket meséltek egymásnak angolul. Filozófiáról egy szó sem esett, én meg közben fotóztam Lukácsot.

A főiskolai tanár

– *Tevékenységed egyik bizonyára nemcsak érdekes, de fontos része volt főiskola tanárságod 1967 és 1981 között. Hogyan tanítottál? Mit tartottál fontosnak az oktatásban?*

– A tanítás nekem önkontrollnak volt jó. Amíg tanítottam, közel 600 fiatallal találkoztam, közülük egy tucattal ma is jó barátságban vagyok. Hagyományos értelemben nem tanítottam. Én beszélgettem velük, és tanultam tőlük. Nem is korrigáltam a rajzaikat. Az volt a módszerem, hogy rendszeresen megbeszéltem velük olvasmányaikat, a látott filmeket, különleges élményeiket. Meg szoktam

kérdezni a véleményüket a közelmúlt eseményeiről. Így jól le tudtam tapogatni a köröttük levő világot, és hogy azt hogyan értelmezik. Én is elmondtam nekik tapasztalataimat, benyomásaimat. Meggyőződésem, hogy az ember elsősorban a saját példájával taníthat. Azt vallom: egy művészt nem lehet tanítani. Én sem tanultam igazán rajzolni, amit tudok, azt magammal hoztam. Ez a hozadék predesztinálja az embert, ezt persze lehet csiszolni, javítani, és kell is.

A Kass Galéria

– *1986-ban Szegeden, a Vár utca 7. szám alatt nyílt meg a nevedet viselő galéria. A bejárat néhány lépésre van a város főterétől. Könnyen odatalál az is, aki nem keresi. Megnyitását a szegedi újságok mellett országos lapok is köszöntötték. Hogyan született meg ez a különös hangulatú intézmény?*

– Közel négy évtizedes tevékenység után egyre többet foglalkoztatott munkáim utóélete. Szerettem volna, ha életművem együtt maradhatna. Kerestem a helyet, az öblöt, a kikötőt, ahol horgonyt vethetek. Ilyen meggondolásból ajánlottam fel szülővárosomnak, Szegednek munkásságom legjobbnak tartott darabjait. A város elfogadta, barátaim pedig azt gondolták, hogy ezeket a lapokat, plasztikákat nem a raktárban kell őrizni. Dr. Trogmayer Ottónak, a kiváló régésznek, a Móra Ferenc Múzeum akkori igazgatójának az ötletére alakították ki a ma látható, L alakú bemutató termet, amely korábban a Somogyi Könyvtár gyermekrésze volt. A Kass Galéria ma a városé, szakszerű üzemeltetéséről a Móra Ferenc Múzeum gondoskodik, immár 21. éve.

– *Az egyik részében állandó kiállításon Kass alkotások láthatók, a másokban időszaki kiállításokon ifjabb és kevésbé ifjabb kollégáid munkáit ismerheti meg a közönség. Általában te is köszöntőt mondasz a megnyitókön. A művészteket is te választod ki?*

– Nem, nemcsak én. Mások javaslatait is szívesen fogadjuk. A köszöntőket sem mindig én mondom. Egykori kiváló tanítványaim kiállításait azonban mindig nagy örömmel méltatom és rendezem.

– *Hány kollégádat láthatta a közönség?*

– Pontos számot nem tudok mondani, évente általában 4-5 képzőművész tudunk vendégül látni. A helyiség nem nagy alapterületű, ezért inkább csak festők, grafikusok, fotósok, karikaturisták alkotásait tudom méltó módon elhelyezni.

– *A kiállítás-laudációk általában írásban is megjelennek. Ezeknek az 50-60 soros mini-esszéknél – amelyek találó jellemzései egy-egy művészi teljesítménynek – elsősorban az Alföld és a Tiszatáj ad fórumot. Fontosnak tartod, hogy művészi lelkiismereted szerint szavakkal is felhívd a figyelmet ezekre a teljesítményekre?*

– Hát persze! Sok kiváló képességű fiatal és kevésbé fiatal kortárs él közöttünk, akiknek nincs elég publikációs lehetősége, alkatuknál fogva alkalmatlanok a könyöklésre, a hangoskodásra, következőképpen nincsenek a horizonton, bár nekik is ott lenne a helyük.

Találkozások

– *A Pályám emlékezete (Íme, itt az idő, rám került a sor) és a Brazil (ez egy pesti eszpresszó neve volt az 1950-es években) című írásaidban több olyan közismert művész nevét említed, akikkel a találkozásod fontos vagy emlékezetes volt. Ez a kör az elmúlt évtizedekben bizonyára alaposan kibővült. Tudom, nem könnyű választani közülük, mégis, arra kérlek, idézd ide néhányuk alakját.*

– Valóban nem könnyű. Holnap lehet, hogy másokat említenék, de megpróbálom. Elsőként Kassák emléke jelenik meg. Vele 1966 őszétől csaknem fél évig dolgoztam együtt. Szinte hetente találkoztunk, az Új Írás Kassák-számát készítettük elő, amely 1967. márciusában, a 80. születésnapjára jelent meg. A látszólag zord Kassák a közös munka hevében feloldódott, vonzó lény, egyénisége, egy-egy eredmény láttán megjelenő mosolya átformálta kemény, faragott vonásait. Kassákkal már jóval korábban, 1947-ben is találkoztam, akkor a 60. születésnapját ünnepelték, s mi egy előadását hallgattuk. A 80. születésnapja alkalmából több ünnepségen is köszöntötték. Az egyik legemelkedettebb volt ezek között a Fészek Klub-beli laudáció, ahol Latinovits Zoltán *A ló meghal, a madarak elrepülnek* című híres-hírhedt Kassák verset mondta el. A közvetlenebb emlékekből

is idézhetek. Egy alkalommal megnézte egy kiállításomat. A véleményét egy máig őrzött levélben írta le „Gratulálok a rajzok tömbösségéhez és erősugárzásukhoz. Nem azt mondom tehát, hogy szépek (annyian értenek már a szép, sőt csinos dolgok előállításához), hanem tömörek és meggyőzőek”. Máskor arról beszélt, hogy gyanús az, ha valakit dicsérnek. Azt hiszem, elmondhatom, hogy korábban talán igen, de az 1960-as években már nem üldözte őt senki sem. Kassák ki is tudta harcolni a megbecsülést. Rendszeresen oppozícióban állt a hatalommal, gyakran elmondta azt is, hogy a hatalmat sohasem lehet kiszolgálni. Ez számomra a legfőbb tanulság. A beszélgetésünk elején említettem, hogy amikor Ferenczy Béni meglátta a rajzaimat, egy interjúban a támogatásomra buzdította azokat, akiknek erre lehetőségük volt, Ferenczyvel hamarosan kapcsolat alakult ki, jobban mondva a feleségével. Erzsikével, Ferenczy ugyanis nagyon visszahúzó ember volt. A vele kapcsolatos első maradandó élményem 1956-hoz kötődik. Akkor ők a Margit-híd pesti hídfőjénél laktak. A november-decemberi hónapokban a kijárási tilalom miatt néha nem tudtunk hazamenni, és akkor szinte mindig náluk pihentünk. Később átköltöztek Budára, a Hermann Ottó utcába, hozzánk közel. Gyakran jártam náluk, többször magammal vittem 3-4 éves Eszter lányomat is. A Mester akkor már nem tudott beszélni, de a kislánnyal közel kerültek egymáshoz. Ez a kommunikáció nem egy-két percig, hanem fél óráig is eltartott. Úgy láttam, örült a kislány jelenlétének. Ferenczy türelme, humanizmusa mindig is vonzó volt számomra. Csak nagyon kevés embernek adatik meg az mély emberség, amelynek a birtokában volt. Emellett valami utolérhetetlen elegancia és kozmopolitizmus is jellemezte.

– *Kondor Bélával hozakodom elő. Beszéljél róla?*

– Kondor nagy művész volt. De Kondor nem volt barátoskodó természetű ember. Kondor inkább csak felhasználta az embereket. Akiire gyakorlati okból nem volt szüksége, azokkal nem tartotta a kapcsolatot. Nem törődött a politikával sem, ugyanakkor nagyon odafigyelt a környezetére. Jól érzékelt, honnan érkezik veszedelem, honnan sérülhet. Kondor nagyon okos ember volt és nagyon jó művész. Nem lehet mindenkítől elvárni a barátoskodást.

Mi akkoriban olyanok voltunk, mint az oroszán-kölykök: harapdáltuk egymást.

– *A barátaid sorában ott voltak és vannak írók és költők is. Nagy Lászlót nem egyszer emlegeted, Juhász Ferenc pedig már régóta minden fontos születésnapodon verssel is köszönt.*

– Nagy Lászlóval együtt felvételiztünk az Iparművészeti Főiskolán. Mellettem dolgozott, de már a folyosón feltűnt ez az alacsony sánta parasztfiú. Mind szegények voltunk, de neki még ecsetje sem volt. Az enyémet adtam oda, s igazából ezzel kezdődött barátságunk. Halála előtt néhány héttel még együtt voltunk Szigligeten, januárban meghalt. Többször dolgoztunk együtt. Néhány alkalommal együtt készítettük a költészet napjára a plakátot, például 1974-ben is. A vers a *Hegyi beszéd* volt, amelynek első sora – *Műveld a csodát, ne magyarázd!* – azóta szinte szállóigévé vált. Egy női fejet formáztam a versből. Akkoriban az ilyen típusú képversek nem nagyon voltak divatban, de ma is úgy látom, hogy ez jól sikerült. 1956 után először Nagy Lászlónak jelent meg kötete. Egyszerű az ok, már a fordalom előtt ki volt szedve. Érdekes helyzetjelentést adott a korról ezekben a versekben. Szép címet adott a kötetnek: *Deres majális*. Költészete ma is elevenen él bennem. A versek látszólagos naivitása valójában kifinomult gondolkodást takar. Ha hasonlaltal szeretném illusztrálni, versei úgy hatnak, mint a zsendülő vetésen végigsuhintó tavaszi zápor. Nagy kár, hogy olyan fiatalon elment. Ma már nem is tudom pontosan megmondani, mikor kezdődött a barátságunk Juhász Ferencsel. Azért is nehéz,

mert a negyvenes évek végén mindenki ismert mindenkit. Akkoriban még áttekinthető sziget volt a szellemi élet. Ha vetítettek egy olyan filmet, amit „meg kellett nézni”, akkor természetesen ott voltunk. Egy darabig még 1956 után is ilyen világ volt. Amikor Sütő András *Csillag a máglyán* című darabját bemutatták, aki számított, ott volt a bemutatón. Ma ilyen nincs. Az is lehet persze, hogy van, csak én nem vagyok ott. Akkor kezdődött a szorosabb kapcsolat Juhász Ferencsel, amikor bekerült az Új Írás szerkesztőségébe. Akkor tértem haza Lipcséből, tele friss grafikai, könyvészeti ismeretekkel, és kérte, hogy segítsék neki. Szívesen vállaltam, és ettől kezdve a szerkesztőségben is – meg a Szépirodalmi Kiadóban is, ahol ő lektor volt, én meg számos kiadványt illusztráltam – sokat dolgoztunk együtt. A munka szüneteiben beszélgettünk a világ dolgairól, arról, hogy talán hamarosan kitisztul a szellemi világ. Azt nem hittük, hogy az oroszok elmennek. Most, 55-60 év tapasztalatával, azt látom, hogy a dolgok nem hogy nem tisztulnak le, hanem a demokráciával jóval bonyolultabbá válnak, és kevésbé reményt keltőek, mint 15-20 éve hittük. Míg Nagy László '56 után kinyílt, Juhász Ferenc becsukódott. 1956 nagy trauma volt a számára. Évekig nem publikált, kötete sem jelent meg.

– *És a fotósok?*

– Escher Károlyról már szóltam. Úgy emlékszem, hogy az ő kiállítását Vajda Ernőé követte. Vajda nagyszerű természetfotós volt, Reismann Mariann férje. *Őreg fák* címmel egy könyvet is terveztem neki. Vajda révén ismertem meg Pásztor Dittát, mert Vajda volt

Kondor Béla (balról)
Molnár Edit fotografussal.
Fotó: Kass János

a magyarországi Bartók hagyaték gondozója. A Kékszakállú herceg várát Pásztor Ditta dedikálta nekem. Vajda fontos ember volt számomra. Jogászai logikával, hihetetlen érzékeny idegrendszerrel megáldott ember volt, aki minden rezdülésre reagált. Órákig el tudtunk beszélgetni. Nagyon szerettem hallgatni őt. Nem a művészetéről, hanem az élet alapvető kérdéseiről, az élet lehetséges értelméről beszélt. Az ő filozófiai fejtegetéseit hallgatva el tudtam fogadni – nem találok rá jobb szót – az ő hívő-ateista világát. Nagyon letisztult fogalmi voltak például a tisztességről, az egyenességről, a jog tisztaságáról, az emberi viszonyokról, a cselekvés és nem cselekvés közötti nagyon finom kapcsolatáról. Többször hallottam tőle: akkor is cselekszel, ha konkrétan nem cselekszel, csak fejben teszed meg az utat. A gondolat a cselekvés előszobája. Ha elfáradsz, ha cserben hagy a kreatitásod, akkor is végig kell gondolni a dolgokat, és nem elhessegetni azokat magadtól. – *Remélem, hamarosan folytatni tudjuk az emlékidézést. Mielőtt elkészönök, Téged idézlek.*

A Pályám emlékezete sorozatban megjelent, lírai hangvételű önéletírásodban leltárba vetted az örömtől jelentő eseményeket, állapotokat, és a bánatod forrásait. Ez az emelkedett hangú vallomás feladat-meghatározással zárul. Évnyesnek tartod-e ma is? „...nincs irgalom és nincs elizium, nincs a világnak egy olyan pontja, ahol nyugalmat találhatnánk. Nincs elefántcsonttorony, és nem is volt. Csak a munkával tudjuk létünket igazolni, és van-e nagyszerűbb dolog egyben kérdezőnek és felelőnek lenni, az összefüggéseket megérezni, kutatni, kifejezni... Megütött hűrként rezonálni, rendet, rendszert teremteni. Szépet adni a szépre vágyónak, kibeszélni a bánatot. A távolságok megszűntek, válaszolni kell a kínzó kérdésekre, tanúja lenni a kornak. Krónikásai vagyunk korunknak. Ha csak egy kis részt, ha csak egy keveset hozzátehetünk a nagy műhöz, ha csak egy vörösvérsejtje lehetünk a nagy vérkeringésnek, tettünk valamit.,

– *Ma is ezt vallom.*

(Életünk, Szombathely, 2007. április)

Bélyegkiállítás a Kass Galériában, 2008. január – Szőkefalvi-Nagy Erzsébet, Kass János, Tőrey Ferenc

Kiállítás a Somogyi
Könyvtárban,
2007. december 11.
Szőkefalvi-Nagy Erzsébet
és Kass János

Az Olasz Kultúrintézet
rendezvényén:
Lator László, Kárpáti Éva,
Jancsó Miklós és Kass János.
Fotó: Bánki Vera

A *Fények és tények* című könyv
bemutatóján, 2007. május 23.
– Hajdú Éva, Kass János, Bánkúti András.
Fotó: Eifert János

ONLY THROUGH WORK CAN WE JUSTIFY OUR EXISTENCE...

János Kass is one of the most important artists of the second half of the 20th century. He was born the day after Christmas 1927 in Szeged. His parents were the owners of the Kass Hotel, until the depression of the 1930s deprived them of their property. The hotel was a meeting-place for many artistic folk, and one of the cultural centres of the town. It is increasingly clear how his childhood experiences bind him to Szeged, and to this day it is one of the most important towns in his life.

He started primary school in the capital, Budapest. The Werbőczy secondary school (today the Petőfi) also provided many a rich experience. He obtained certificates first at the Applied Arts College, then at the Fine Arts College. In 1960–61 he deepened his knowledge at the Leipzig College of Graphic Art and Book Design.

Kass's elemental talent was complemented with unremitting hard work, and a continually broadening cultural background. He has created lasting works in many branches of art. In 1979 he wrote in his autobiography: "The years, decades, have buzzed by. I've painted porcelain, made plaster casts, carved stone, designed books and typography." Then he could certainly have continued: "I've designed stamps, made plastic heads, expounded my thoughts on my vocation, the things of the world..." Together with John Halas (János Halász), in London he was the first in Europe to create a computer-generated cartoon film, *Dilemma*, the theme of which has preoccupied him for decades: the history and fate of human culture. His exhibitions have been viewed and admired throughout Hungary and beyond.

His many book illustrations (an artist can hardly obtain more) live a life of their own, independently of the illustrated works. The heroes of *Duke Bluebeard*, *The Tragedy of Man* and *Hamlet*, and the agitated figures of *Psalmus Hungaricus* speak in the "language" of János Kass.

One admirer of this freeman of Szeged called him the town's renaissance polymath.

On Illustration

– At the age of 23 you illustrated a reworking of the book "The Noszty Boy" by Ferenc Karinthy and András Benedek, the following year László Geréb's novel "Kund the Diver", and in 1953 your drawings helped many to interpret Móricz's works. How did your career as an illustrator start? Initially you graduated as a ceramist from the College of Applied Arts, though two years later (1951) you also graduated from the College of Fine Arts.

– Starting out in life back then was influenced by the harsh post-war circumstances. Those who stayed in Hungary had no choice, there were no loopholes... We lived according to the law of "live here, die here". Everything was subject to this, be it what to eat or where to sleep. We struggled with basic problems of subsistence.

Making ceramics was out of the question then, because circumstances didn't allow it. There was no clay, glaze, and often no electricity either. And there was no market! In Germany, I know, things were different. The Rosenthal china factory flourished anew after the war, because grandmother's crockery destroyed in the bombing had to be replaced.

Andor Tevan came to Móra Publishers (then known as Youth Publishers) from Békéscsaba. He commissioned me to do illustrations for Don Quixote. The book won great acclaim, and was published in 18 thousand copies. It found its way to Béni Ferenczy, who said in an interview: here is a talented young man who should be given work. That's how it happened.

Of course I'm well aware that even today, but a few decades ago without a doubt, the best forum for publication is illustration. We don't throw a book away after reading it; we put it aside, and others read it too. In the seventies (it's almost inconceivable today) books were published in several thousand copies. If I remember well, "Please Sir" (Tanár úr kérem) of Frigyes Karinthy was published more than ten times, each time in more than a thousand copies, but an exhibition (if it's successful) is seen by one or two thousand at most. An exception to this of course are the special exhibitions organized recently by the Budapest Museum of Fine Arts and the Hungarian National Gallery. Indeed, I did a lot of illustrating, so I was more focussed on that. But I did performance art, designed stamps, books, book covers, and made sculptures. I made the sepulchral monuments for Margit Kovács, Zoltán Zelk, and Ferenc Juhász's first wife, Erzsébet.

I made a series of plastic heads, entitled Heads, which I showed first in Szombathely, at the Savaria Museum, with Gabriella Hajnal's tapestries. To this day I am grateful to the then curator, Tihamér Szentlélek, and arts patron council chairman György Gonda, who supported this exhibition, which was unwelcome in Budapest.

Many people wrote on the heads, István Örkény, Ferenc Karinthy and others. Ferenc Juhász covered one of the heads with the poem *What's in the Head*, and György Somlyó also wrote a poem entitled *Head – Story for János Kass's sculpture*.

I confess to this cliché, for our life is nothing but a series of clichés. Birth is a cliché, as is death, and unfortunately, the hate that permeates these times. Our life is the story of these clichés.

I only used clichés again in October 2006, in the Kass Gallery in Szeged. I portrayed the mourning for '56 with white heads, cobbles and candles.

– *What is illustration? In 1988 you wrote several pages on this, entitled “Thoughts on Book Illustration”, which has been published several times since. In this you interpret not so much the concept, as the purpose, from several angles, with the addition of several examples from art history. In the writing you say that illustration, which has been present throughout the history of mankind, gives news of the time. After all, even Rembrandt and Chagall illustrated the Bible. Why do we make more and more drawings, you ask. Why do we need more illustrations of the The Tragedy of Man after Mihály Zichy’s? Why do children scribble in every available space? What is the point of filling the blank pages with drawings and paintings, and printing them in hundreds, thousands of copies, run your questions. Twenty years later, what is your answer?*

– The same as it was then. One possible answer: nature in its diversity reproduces itself for its own future. As I see it, it is the richness of existence that makes it bearable.

– *How would you define the concept of illustration, in axiomatic terms?*

– It’s an equal companion to the text, and to the reader too, because it doesn’t burden him but helps him to understand the text. But its function also has to be looked at. It has a different role in specialist books (Mária Kopp recently selected some of my drawings for a clinical psychology text book). It has one role in the case of Weöres’ verses for children on dogs, and a different one in text books. Recently for Mozaik publishers in Szeged I have made readers for the first three classes of elementary school. In these in places I was led by playfulness, elsewhere I had to make direct drawings: I couldn’t change an object, a plant, or the portrait of the martyrs of Arad, because it would have been misleading.

– *How do you set about illustrating a book? Do you have some kind of technical order?*

– The most important thing is to read the manuscript, to read it well, several times even. You have to experience it. If this experiencing of the text is skipped, there’s no hope of producing good work. While reading, I see the situation in three dimensions. Reading Móricz’s account of Gabriel Bethlen I see the stone walls, the furniture, and women in white headscarves serving food. Sometimes my memories are important. Staying with Móricz, I borrowed the body (and soul) of my cousin for one of the female figures in *Relations*.

– *Almost 400 books have been published, some of them more than once, in which you have assisted understanding with drawings. This figure includes neither your book covers, which arouse interest in the reader, nor your book designs, which have won objective acclaim. Which members of today’s world of Hungarian literature have you not met, and who would you have liked to meet?*

– István Kormos, who passed away before his time.

– *If I’m right, you didn’t meet Weöres either.*

– Yes, I did. Together we made the leaflet based on Breugel’s picture *Children’s Games*. I met him personally several times, when I was the art editor at *Új Írás* [New Writing] (1968-1973). He translated from many languages, adapted things into Hungarian, made poems in pictures and letters, and doodles. I helped him to form these. Some of them, perhaps, haven’t been published, and might be tucked away somewhere.

– *In world literature, who would you like to have met?*

– Cervantes. His *Don Quixote*, and the Spanish culture he represents, emits a radiation as strong as atomic energy. The continually pulsating intellectuality, which operates in it to this day, the lesson of the adventures of Don Quixote is as deep as the lesson of the books of the Bible.

– *You have made a splendid series of etchings on the Bible. How long has this world occupied you? Was there some concrete event that prompted you to delve into the Bible?*

– Magvető published *Moses* by Madách in 1966, and I did the illustrations. Moses motivated me to work with the Old Testament on a deeper level than required by general knowledge. But then the Bible occupies every responsibly thinking person... or it should do. Every law of the Bible is the non plus ultra of millennia of human experience, and the Ten Commandments are ten simply expressed imperatives, clarified commandments, of the common history of humanity. That these are not known, and are often consciously ignored, has brought about and continues to bring about all human suffering. There’s the commandment: Thou shalt not kill. Is that kept? Today, just as all down the millennia, people kill millions of people. By what right do those in power or a position of strength deprive others of their life? Every death gives birth to another death, not to mention that for unmitigated rascals death is not a true punishment.

– *In 1986 you published a folder called Pictures from the Old Testament. It was a great success, just as was The Tragedy of Man, published 20 years earlier, and since then republished in various formats, even abroad.*

– When illustrating *The Tragedy* I spoke openly of my own time, the pragmatic world of the second half of the 20th century. I was even asked why I had emphasized outer space and the phalanx, transgressing the boundaries of the traditional interpretation. *The Tragedy* is raw material in which the tragedy of the man of every era is reflected. Today we have knowledge that Madách could not have. In the era of the theory of relativity, we have knowledge of the nature of technological and intellectual achievements, whose careless management due to ignorance may cause the greatest tragedy in the life of contemporary man.

The burning creative power from Madách prompted me to other works too. Madách and *The Tragedy* inspired the animated film *Dilemma* in 1980, which was the first computer-generated cartoon in Europe. Then too, it was Madách's vision that operated in me. In the film I surveyed the history of mankind, up to the fate awaiting it in the 20th century.

– *Another enduring creation is Hamlet.*

– If I said that *The Tragedy* is raw material in which the tragedy of the man of every era is reflected, then I have to say the same of *Hamlet*. I agonized a lot over it. Apart from technique, this drama was like “going to Canossa” for me. Several times I wanted to give it back to Helikon [Publishers], but they were patient enough to wait, just as the publishers Mozaik in Szeged for whom I illustrated textbooks waited several times. I proceeded like a miner, from stratum to stratum. I too had to prop up the passageway, to prevent the earth caving in on me. In this way I sought the noble material with its inner light, which Shakespeare wrote. This drama too affected me very deeply. Shakespeare is just as modern as the Bible, the Greek dramas, or Madách's *Tragedy*. He expresses with eternal validity and depth the doubts and questions of every respectable noble human spirit, and the answers too.

Drawn to Music

– *Alongside the Bible, The Tragedy and Hamlet, amongst your best-known illustrations are those for musical works. The Psalmus Hungaricus, with its agitated dramatic power, the cheerily magical Háry János and Bluebeard's Castle. These two have taken their place amongst those of your works that have an independent life. The Duke and Judit in Bluebeard have become emblematic figures of the János Kass oeuvre. It's not difficult to suspect that beyond the illustration, you were and are close to music.*

– Culture, art and music give life diversity, variety, and one of the impulses to exchange ideas. Through the ages, art (and music too) has often helped people in making what happened to them more understandable, perhaps rather more bearable. Music is man's vital vitamin; if somebody is not gifted with the enjoyment of music, perhaps he suffers a little in the prison of the colour-blind.

Music has been with me all my life. At primary school (I sang soprano) and at secondary school I was a member of the school choir conducted by Lajos Bárdos. It's impossible to forget *Forr a világ bús tengere* [The melancholy sea of the world is boiling]. I was a member of the choir that sang in Hero Square [Budapest] at the Eucharistic Congress in 1938. It was an unforgettable, uplifting feeling to sing in such a vast choir.

In connection to classical music I have a youthful memory. It happened in 1944 or '45. They were still shooting and bombing in Budapest. I went up to the home of Professor Pukánszky in Buda. Béla Pukánszky was the professor of the German department at Debrecen University. I went to school with his son. From their home we had a good view of how they were shooting at the Buda Castle, and meanwhile one of the Brandenburg concertos was on the gramophone. Somehow we hoped that we wouldn't be hit. We weren't.

Later, while studying in Leipzig, I often listened to Bach in the St Thomas Church.

I met Zoltán Kodály but unfortunately he did not see my works based on Háry János or the *Psalmus Hungaricus*, because he died in 1967, and these were created in the late 70s and early 80s. I frequented his home on the Körönd in Budapest. Kodály enjoyed incontrovertible respect. He was the only internationally esteemed Hungarian artist to remain here after the war, so it's quite possible that he gave even Rákosi a piece of his mind. I have a more mundane memory of Kodály. In the 1950s he was resting in Tihany. I remember he was in “turn of the millenium”-style swimming trunks, walking hand-in-hand with his first wife Emma, knee-deep in the water.

Of today's composers, I was good friends mainly with György Kurtág. I made drawings for two of his works. There was talk of us making a cartoon version of *Bluebeard*. I made two-minutes-worth of material for it, then life moved on...

– *How did you come across Bluebeard?*

– Helikon Publishers asked me to illustrate Béla Balázs's poem. I thought over how I could best do it, until I realized the answer was the colour world of blue, red, black and gold. The dominant element is the contrast of blue and red. The story is a very simple, ancient story. A battle between man and woman, whose tools of battle are all that change. The “aim” is really none other than their mutual torture one of the other. They kill each other eternally. *Bluebeard* is the story, a form of representation, of the tension between the two sexes.

– *What does the Psalmus say to you?*

– The *Psalmus* is my personal fate, and the fate of all of us. Mihály Vég's psalm from the 17th century is unfortunately still pertinent today. The Kodály work was premiered in 1923, for the fiftieth anniversary of the unification of Pest, Buda and Óbuda. Under the surface was the monster of the First World War, the Trianon treaty, the collapse of 1000 years of Hungarian history, and the resulting utter nausea. People hate and complain about one another, friends turn against friends, and become enemies, and have to hide in the wilderness. Today too, something is going on around us with which we cannot agree, which we cannot consent to. We cannot accept the destructive mood that surrounds us. The *Psalmus* brands its message into us, and we do not learn from it. Every generation goes through the same thing, yet does not learn from it.

– Both work are dramatic, as you say, and deal with the drama of all of us. I imagine your own life had its share of drama.

– Its been with me from my childhood: war, death, vulnerability, hunger.

– Works of art resolve tension through catharsis. How did you manage to bear all this?

– You can't let yourself to become disoriented, though I often came close, always because of terror of and for others, and vulnerability. Nobody can help you in absurd situations, in a Kafkaesque nightmare; you have to bear it yourself. People had to develop an inner resistance. Only the first blow is painful; after that it hurts less. Humiliation was more difficult to bear.

– Illustration meant that you had to read a lot. Was it an obligation or a need? What does literature mean to you?

– Language and literature. I never cease to wonder at the beauty and richness of my mother tongue. That's how I explain that I stayed here, in this country.

In what language can poems like that of Weöres be written about the "hawthorn glowing on an autumn night", and the "fog-walled castle of Bóbita"? I believe there is no thought so complex it cannot be expressed with words we have at our disposal. I never felt reading to be an obligation. That's shown by the fact I started to read very early on. As a child my favourite books were by Móra. He came over to us almost every day in the Kass Hotel. Móricz often came in too. Gyula Juhász often accompanied my mother on her walks. It wasn't only the family circle at home that was a literary oasis, but later my home in Buda, in Logodi utca. That was where Babits, Kosztolányi and Márai had lived. I went to the same school as Lőrinc Szabó's son. I found out who Márai was at the age of ten. You could see he was a distinguished man; he wore a raw silk suit and a panama.

Literature is of course important today too. In November I took part in the literature days in Debrecen. I was under no obligation to be present but was an interested partner. I listened to the lectures, and made many notes. I particularly liked Géza Vasy's interesting talk on the poems published in literary journals in 1956. I'm in contact with several writers today too. I know the young ones less, but I try to pay attention to them too. Of the Debreceners I know well, and admire, Géza Aczél, the editor-in-chief of *Alföld*, and Péter Bálint, who received an *Alföld* prize at the literature festival. I read his new book in manuscript, and I think it's very good. I've illustrated books by both of them too. I'm in contact with *Tiszatáj*, and a good friend of the editor-in-chief, Sándor Olasz, and Mihály Illia. I'm in contact with *Híd* too.

Recently two of my friends died, György Faludy and Győző Határ. I illustrated for them too. I read Győző Határ's book *Golgheloghi* three times before I started to illustrate it. Győző Határ's complicated system of symbols demanded several readings.

The World of Stamps

– Stamps have also had an important place in your work. You designed the first two in 1973, to commemorate Madách and 500 years of Hungarian book printing. Since then you have produced almost one hundred "mini graphics". Most recently in Hungary stamps with portraits of Bálint Balassi, József Bajza and János András Segner, and on the Marshall Islands ones with references to Andersen's fairy tales. Interestingly, there are very few portraits amongst your other works, but most of your stamps are portraits. Your stamps feature writers (Mihály Babits, Dániel Berzsenyi, J. W. Goethe, Gyula Juhász, Margit Kaffka, Gyula Krúdy, Sándor Márai, Zsigmond Móricz, János Vajda, Mihály Vörösmarty), scientists (Isaac Newton, Leó Szilárd, György Jendrassik, Zsigmond Széchenyi, the great men of medicine), artists (Béni Ferenczy, Bertalan Pór, Béla Uitz), composers (Béla Bartók, W.A. Mozart), actors (Luiza Blaha, Mari Jászai) and film people (John Halas, György Cukor).

The names listed show that on the whole you designed stamps of people to some extent known by the public, at least to their having heard of them. Bringing them to life of stamps was Magyar Posta's way of paying respect to culture, science and commemoration. A praiseworthy educational undertaking.

How far does the Post office give you a free hand in designing stamps?

– Naturally the Post Office has requirements for every stamp, but this doesn't relate to the method of depiction. Every designer is given a free hand, and I try to realize what I feel is the best thing I have imagined. There are

several ways to do this. At times I work from “given material”. I represented Babits and Gyula Juhász using the paintings by Rippl-Rónai. At other times I reformulate the creations of an artist in the language of stamps. Most frequently, of course, I realize my own concepts.

- *Did the stamp depicting Margit Kaffka spring from your own imagination?*
- Margit Kaffka wasn't what one would call a beautiful woman. However, she was an important writer, and also a fighter for equal rights for women. I wanted to pay homage to the writer with a slightly idealized portrait. I consciously made her more beautiful, and the art nouveau ornamentation helped too. I consider this to be one of my well executed stamps.
- *Mozart?*
- That one didn't really work out. I'm dissatisfied with it. When it was made (1991), the whole world was feting the musical poet, and no matter how much I wanted to avoid the chocolate-box images of Mozart, I didn't manage, and the stamp was very conventional.
- *Bartók?*
- This stamp became something of a victim of bureaucracy. Someone felt the original was too large, so in the end I had to squeeze it. But I did it willingly. I liked this work. I used Béni Ferenczy's drawing of Bartók as a basis.
- *The portraits of doctors?*
- That was a special love affair. I thoroughly enjoyed it. The portraits of doctors were first made in a larger size, and I offered them to the Post Office. This was the only time when I suggested a theme. The series won international acclaim. Interestingly, the London Double Crown Club, comprising graphic artists, printers and publishers, which elected to have me as a member, is based in the building where William Harvey, who discovered the circulation of blood, worked. (Harvey also features in the series of doctors' portraits.) Harvey's etched portrait also became the emblem of an international cardiologists' congress held in Budapest in 1999.
- *György Cukor?*
- I enjoyed making this too, and did it almost in one breath. I started at four in the morning, and by nine I had finished with a portrait made from one single film.
- *Your series of fairy tales is not one of your stamp portraits, but you still class it as one of your favourites.*
- Yes. In 1979, the series was made on the occasion of the International Year of the Child, and was recently re-released in the Marshall Islands. I'm pleased it's fresh, and has stood the test of time.
- *And have stamps generally?*
- We don't know. It's true that with electronic communication the number of letters sent by post is diminishing. Various companies now hardly use stamps at all. The girl in the post office only sticks a stamp on my letters if I ask. To me, a letter is still an important way of conveying intimacy. Although a letter enclosed in an envelope bearing a stamp is increasingly rare, a stamp is part of a self-respecting country's image.

The Photographer

- *Another slice of the János Kass oeuvre is photography, and the organizing of photograph exhibitions. Why was photography so important?*
- After the war I managed, with great difficulty, to buy a small Retina camera, with which I started to take amateur pictures. Later this became more and more conscious, and my photographer friends contributed to this: Károly Escher, Károly Koffán, Károly Gink, the Reismann brothers, Zsuzsa Sándor, and the splendid nature photographer Ernő Vajda. I also often organized exhibitions for them. Escher! Back in the early sixties I met him at Móra Publishers, whose offices were in the New York Café building. There stood Escher in the doorway, in a long coat, despondent, and he looked terribly old to me. He may already have been 60... He complained that he wouldn't be having any more exhibitions. He said: "I'm seen as a man of the past." I know this wasn't quite the case, because Ernő Mihályfi and later Iván Boldizsár spread a protective wing over him, but that's how he saw things. Then I said to him: "You will have an exhibition. I'll try and organize it." And I went up to Gábor Ö. Pogány, then director of the National Gallery, who sure enough, would not meet me. Later, with his secretary's help, the meeting took place after all. He had thought I wanted to organize an exhibition for myself. When he found out it was for Escher, he immediately suggested the great hall of the National Gallery. (At the time the Gallery was located where the Ethnographic Museum is today.) I would have been content with the lobby, but he held out for the great hall, so we organized the exhibition there. For Escher's 70th birthday I organized a presentation, interesting because I enlarged many of his pictures. For instance, the photo of Gabriella Lakatos dancing the role of the Girl in the *Miraculous Mandarin* to larger-than-life-size. Besides Escher, I organized exhibitions for ten great photographers. They were all a huge success. At the time such things were not seen in Hungary, because photography wasn't thought of as art. But photographers respected me, and chose me as their ally, seeing that they could get somewhere with me.

I took many photos too, I had to for my work. I had to document lots of things. I had a grey phase, when my own and others photos inspired me. After the reluctance I referred to earlier, photography suddenly became an in genre, and almost de rigueur.

My photographer friends received guests at our place. Once János Reismann brought the famous French photographer, Henri Cartier-Bresson, who made a portrait of me and my wife. I also photographed many interesting people. Kassák, Huszárík, György Lukács, Marguerite Yourcenar. A wealth of material accumulated, which ought to be sorted one day.

How did I photograph Lukács? This too happened in the early sixties. An English friend asked me to help two young men in London. Just like a fairy tale, they had three wishes: to meet György Lukács, to watch a Jancsó film, and to see the Hungarian Puszta. All three came true. We got to Lukács with the help of Miklós Almási, a student of Lukács's. I remember, he was expecting us on Sunday at 11. He greeted us with the customary cigar in his hand, and for two hours told jokes in English with the two young men. Not a word was spoken about philosophy, and meanwhile I photographed Lukács.

The College Teacher

– *One not only interesting, but important part of your work was your being a college teacher from 1967 to 1981. How did you teach? What did you see as important in education?*

– Teaching was a good form of self-control for me. While I taught, I met nearly 600 young people, a dozen of whom I am still good friends with today.

I didn't teach in the traditional sense. I chatted to them, and learnt from them. I didn't correct their drawings. My method was regularly to talk with them about what they were reading, the films they saw, their special experiences. I used to ask their opinions about events in the recent past. In this way I managed to feel my way around the world surrounding them, and how they saw it. I too told them of my experiences and impressions. I am convinced that it is primarily through our own example that we teach. I believe an artist cannot be taught. I didn't really learn to draw either. What I know I brought myself. This starting capital predestines the man, though of course it can and should be polished and improved.

The Kass Gallery

– *In 1986 the gallery bearing your name opened at 7, Vár utca in Szeged. The entrance is a steps from the town's main square. Even people who aren't looking for it can find it. As well as Szeged papers, the national press greeted its opening. How did this institution, with its special charm, come to be?*

After working for nearly four decades, I was increasing preoccupied by the subsequent fate of my works. I would like my oeuvre to stay together. I sought a place, a harbour or port, where I could drop anchor. That was the reason behind my offering to my home town, Szeged, what I see as the best of my work.

The town accepted it, and my friends thought that these sheets and models shouldn't be left in some storage room. Dr. Ottó Trogmayer, the excellent archaeologist, and then director of the Ferenc Móra Museum, had the idea of using the L-shaped showroom you can see today, which was once the children's section of the Somogyi Library.

Today the Kass Gallery belongs to the town, its professional management is overseen by the Ferenc Móra Museum, for 21 years now.

– *In one part works by Kass can be seen in the permanent exhibition, and in the other in temporary exhibitions the public can see works by your younger and not-so-young colleagues. Generally you say a few words at the openings. Do you choose the artists as well?*

– No, not just me. We are happy to receive suggestions. I don't always say the words of welcome, either. But I'm always very happy to open and organize exhibitions by excellent former students.

– *How many of your colleagues has the public been able to see?*

– I can't give you a precise figure, but we can host about four or five artists a year. The ground-space is not large, so we can only give decent accommodation to works by painters, graphic artists, photographers, and caricaturists.

– *The words of welcome usually appear in print too. These mini-essays of 50-60 lines, which are perceptive descriptions of each artist's production, are published primarily in the journals *Alföld* and *Tiszatáj*. Do you feel it important, in your artistic conscience, to draw attention to these creations in words too?*

– Of course! There are many highly able young and not-so-young contemporaries among us, who don't have enough opportunities to publish, and because of their nature are not the type to shout and elbow their way forward, so they can't be seen anywhere, though they deserve to be.

Meetings

– In your writings *A Pályám emlékezete* (*Íme, itt az idő, rám került a sor*) [*A memory of my career (Behold, my time has come, it's my turn)*] and *Brazil* (the name of a café in Budapest in the 1950s) you mention the name of several well-known artists who it was important or memorable for you to meet. This range of people must have grown over the last few decades. I know it's not easy to choose, but still, I'd like to ask you to mention a few.

– Indeed, it isn't easy. Perhaps I might mention different names tomorrow, but I'll try. The first memory that comes to mind is that of Kassák. I worked with him from autumn 1966 for almost six months. We met almost weekly, preparing the Kassák issue of [the journal] *Új Írás*, which was published for his 80th birthday in March 1967. The outwardly severe Kassák relaxed in the heat of working together. His hard, carved features were transformed by his attractive personality, and his smile at seeing the progress made. I had met Kassák much earlier, in 1947, when his 60th birthday was being celebrated, and we heard him give a lecture.

For his 80th birthday he was welcomed at several celebratory events. One of the most eminent was the laudation at the Fészek Club, where Zoltán Latinovits read Kassák's famous (infamous) poem "The horse dies, the birds fly away".

I can remember less formal things too. Once he saw my exhibition. He wrote down his opinion in a letter, which I have kept to this day: "Congratulations on the modularity of the drawings, and the energy they radiate. I'm not saying they are beautiful (so many can produce beautiful, even pretty things) but they are concise and convincing." Another time he said it was suspicious if somebody is praised. I think I can say that though perhaps earlier he was persecuted, by the 1960s he was left in peace. Kassák managed to achieve respect. He regularly stood in opposition to the authorities, and often said that the authorities should never be served.

That is the greatest lesson for me.

At the beginning of our chat I mentioned that when Béni Ferenczy saw my drawings, in an interview he encouraged those who could to support me. Soon a relationship formed with Ferenczy, or rather his wife, Erzsébet, because Ferenczy was a very withdrawn person.

My first lasting memory connected to him is linked to 1956. At the time they lived by the Pest bridgehead of Margit Bridge. In the months of November and December, because of the curfew, sometimes we couldn't go home, so we almost always rested at their place.

Later they moved to Buda, to Hermann Ottó utca, close to us. I was often at their place, and several times I took my daughter Eszter, 3 or 4 years old. The Master could then no longer speak, but he and my daughter became close. This communication lasted not one or two minutes, but half-hours. It seemed he was pleased at the presence of the little girl.

Ferenczy's patience and humanism was always attractive to me. Only very few people are gifted with the deep humanity he possessed. In addition, he was peerlessly elegant and cosmopolitan.

– *I'm going to bring up Béla Kondor. Would you say a few words about him?*

– Kondor was a great artist. But it was not in Kondor's nature to make friends.

Rather, Kondor just used people. He didn't keep in contact with people he didn't need for some practical reason. He didn't bother with politics either, but he took care of his environment. He had a good sense of where danger comes from, where he might be injured. Kondor was a very clever person and a very great artist. Friendship can't be expected of everybody. Back then we were like lion cubs: we bit at each other.

– *Amongst your friends there were, and are, writers and poets too. You sometimes mention László Nagy, and Ferenc Juhász has long greeted you with a poem on every important birthday.*

– I did the entrance exam to the Applied Arts College with László Nagy. He worked next to me, but I had already noticed this short, limping peasant boy in the corridor. We were all poor, but he didn't even have a paintbrush. I gave him mine, and actually that was the beginning of our friendship. A few weeks before his death we were together in Szigliget. He died in January.

We often worked together. Sometimes we did the poster for poetry day together, in 1974 for instance. The poem was "The Sermon on the Mount", the first line of which ("Work the miracle, don't explain!") has since become almost a slogan. I made a female head from the poem. At the time such picture-poems weren't really in fashion, but even today I think it worked well.

After 1956, the first book to be published was by László Nagy. The simple reason is that it was already typeset before the revolution. He gave an interesting picture of the time in these poems. He has a fine title to the volume: *Deres majális* [Frosty May].

His poetry lives on in me to this day. The apparent naivety of the poems actually conceals refined thinking. To use a metaphor, his poems affect me like the spring showers sweeping over the seedlings. It's a great pity he passed away so young.

I can't say precisely when my friendship with Ferenc Juhász began. One reason it's difficult is because at the end of the 40s everyone knew everyone else. Back then, intellectual circles were an island that could be surveyed at a glance. If a film that "had to be seen" was shown, then of course we were there. For a while the world was like that after 1956 too. When András Sütő's piece *Csillag a maglyán* [Star on the pyre] was premiered, everyone who counted was there at the premiere. It's not like that now. Or maybe it is, it's just me that's not there.

I came into closer contact with Ferenc Juhász when he started working on the editorial staff of *Új Írás*. I had just come back from Leipzig, full of new knowledge about graphics and books, and he asked me to help him. I was happy to, and from then on we worked together a lot in the editing work, and at Szépirodalmi Publishers, where he was a proof-reader, and I illustrated many publications. In breaks from work we chatted about world affairs, and how perhaps soon the intellectual world would be cleaned up. We didn't think the Russians would leave. Now, with the experience of 55-60 years, I see that it's not that things don't get cleaned up, but with democracy they have become far more complicated, and hold less hope than we though 15-20 years ago.

While László Nagy flourished after '56, Ferenc Juhász wilted. 1956 was a great trauma for him. He didn't publish for years, not one book.

– *And the photographers?*

– I've already spoken of Károly Escher. As I remember, his exhibition was followed by Ernő Vajda's. Vajda was a great nature photographer, Mariann Reismann's husband. I designed a book for him, called *Óreg fák* [Old Trees]. Through Vajda I met Ditta Pásztor, because Vajda was the administrator of the Bartók estate. Ditta Pásztor dedicated *Duke Bluebeard's Castle* to me.

Vajda was an important person for me. He was gifted with a lawyer's logic and an incredibly sensitive nervous system, which reacted to every tremor.

We could chat for hours. I loved to listen to him. He spoke not about art, but about the basic questions of life, the possible meaning of life. Listening to his philosophical discourse, I could accept (I can't find a better word) his atheist-believer world. He had very clear ideas about honour, rectitude, legal clarity, human relations, and the fine relation between acting and not acting. I often heard him say, "Even when you don't act concretely, you act; you just do it mentally." Thought is the antechamber to action. If you get tired, if your creativity deserts you, you still have to think things through, and not shoo them away.

– *I hope we can soon continue conjuring up these memories. Before I say goodbye, I'd like to remember you. In your lyrical autobiographical piece published in A Pályám emlékezete series, you made an inventory of the events and states that bring you joy, and the sources of your sorrow. This lofty confession concludes by defining a task. Do you still see it as valid today? "...there is no mercy and no Elysium, there is no point in the world where we can find rest. There is no tower of ivory, and there never was. Only through work can we justify our existence, and is there anything more splendid than to be the questioner and answer, to feel, seek out and express connections... To resonate like a plucked string, to create order and systems. To give beauty to those who desire it, to unload sorrow. Distances have ceased to be; the burning questions must be answered; be a witness of the era. We are the chroniclers of our era. If only a little, if we can add only a small piece to the great work, if we can be only a red blood-cell in the greater circulation of blood, we have done something.*

– I still believe it.

(translation: Richard Robinson)

Published: *Életünk* [Our Lives] (Szombathely) April 2007